

الگوی رنگ در معابد و مساجد هند

- محمدصالح شکوهی بیدهندی
- عاطفه سریری
- • • مریم طالبی بیدهندی

-
- این مقاله برگرفته از طرح تحقیقاتی "تأثیر متقابل هنر ایران و هند" و برداشت‌های میدانی سفری مطالعاتی است که در سال ۱۳۹۱ توسط مرکز پژوهشی نظر برگزار شد.
 - saleh.shokouhi@gmail.com پژوهشگر دکتری شهرسازی، دانشگاه تهران
 - atefeh_sariri@yahoo.com کارشناس ارشد منظر
 - maryam_t_b@yahoo.com کارشناس فیزیک هسته‌ای

چکیده

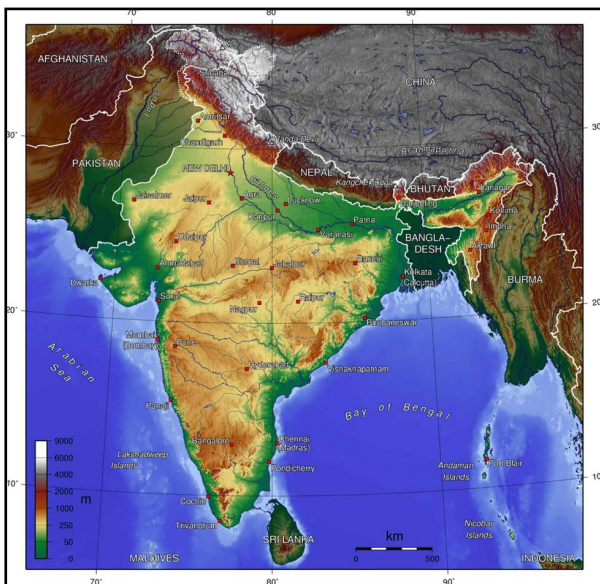
رنگ، عنصر شاخص و کلیدی در فرهنگ و آیین هندویی است. مردم هند در زندگی روزمره از پوشش ظاهری تا لوازم و مبلمان خانگی، اثاثیه شهری، تزئینات مختلف در آرایش سر و صورت، دست و پا، رنگ‌آمیزی و استفاده از گل‌های رنگارنگ طبیعی و مجسمه‌ها و نقاشی‌های رنگین بر در و دیوار خانه‌ها، نماهای شهری، وسایل نقلیه (چون دوچرخه، موتور، ریگشا، تاکسی و اتوبوس)، فضاهای داخلی و خارجی ساختمان معابد و هم‌چنین معابد کوچک خصوصی حتی در شکاف درختان از رنگ استفاده می‌کنند. رنگ‌های سفید، قرمز، نارنجی، زرد، سبز، آبی و سیاه به صورت نمادین با زندگی آیینی - مذهبی آنان که به فرهنگ تبدیل شده عجین است. زندگی سنتی - مذهبی که رنگ در آن جایگاه ویژه‌ای دارد چنان در سرزمین پهناور هند و جمعیت عظیم آن ریشه گسترده که بر جامعه مدرن امروزی و اقشار تحصیل کرده و روشنفکران نیز تأثیر گذاشته است. آیین هندو با توجه به نمادگرایی ویژه خود، برای بسیاری از رنگ‌ها ارزش‌های نمادین قائل است که حضور این رنگ‌ها در معابد و بعضاً تأثیر آن در مساجد هند آشکار است. ریشه‌یابی این رنگ‌ها و تأثیرپذیری از اقلیم و آیین در معبد و مسجد نشان می‌دهد در تفکر مذهبی - آیینی هندوان برخی از رنگ‌ها به خدایان نسبت داده شده و برخی دیگر که در رنگ‌آمیزی معابد به کار رفته ابتدا ریشه در طبیعت داشته و به تدریج بر اثر تکرار به نماد تبدیل شده و به عنوان رنگ‌های مقدس جاویدان مطرح‌اند. رنگ در مساجد و معابد اولیه بیشتر تابع رنگ طبیعی مصالح بومی و اقلیمی است؛ اما به تدریج معابد با رنگ‌های نمادین تزئین می‌شوند. برخی از این رنگ‌ها از جمله سفید، سبز، آبی و گاه صورتی در مساجد نیز به چشم می‌خورد.

واژگان کلیدی

رنگ، معبد، مسجد، اقلیم، آیین، هند.

رنگ در اقلیم و طبیعت هندوستان

سرزمین هند بیش از سه برابر ایران مساحت دارد و از حیث تنوع طبیعت با هیچ کشوری قابل مقایسه نیست. این شبه قاره پهناور به دنیایی تشبیه شده که در مناطق مختلف آن انواع آب و هوا، از آب و هوای به شدت گرم استوایی، تا سردترین و مرتفع‌ترین نقاط جهان را می‌توان مشاهده کرد. وجود انواع گیاهان گرمسیری و سردسیری در این سرزمین موجب تنوع بسیار در رنگ‌های طبیعی شده به نحوی که در اقسام پارچه‌ها می‌توان این رنگ‌ها را شاهد بود (تصویر ۱). تنوع رنگ در معادن کشور هندوستان نیز قابل توجه است. وجود انواع سنگ‌های رنگین موجب شده هیچ‌گونه محدودیت جدی در خصوص استفاده از مصالح ساختمانی با رنگ‌های مختلف وجود نداشته باشد. این امر به حدی است که به عنوان مثال از رنگ‌های خاصی نظیر رنگ کهربایی در طراحی کاخ کهربایی^۱ و رنگ صورتی در مجموعه شهر صورتی^۲ در شهر جیپور استفاده شده است (نفیسی، ۱۳۸۶: ۱۶۴-۱۶۱). بنابراین می‌توان ادعا کرد هندوان در بهره‌گیری از منابع طبیعی جهت دستیابی به انواع متنوع رنگ با محدودیت خاصی مواجه نبوده‌اند.

تصویر ۱. تنوع اقلیم در کشور هند. مأخذ: Solar Navigator, 2012.

نمادشناسی رنگ در آیین هندو

آیین هندو، با توجه به نمادگرایی ویژه خود، برای بسیاری از رنگ‌ها تقدس قایل است. رنگ‌های نمادین اصلی در آیین هندو عبارت‌اند از قرمز، نارنجی (زعفرانی)، سبز، زرد، سفید، سیاه و آبی. مطالعات زیادی تاکنون به موضوع نمادگرایی رنگ در آیین هندو پرداخته‌اند (به عنوان مثال ر.ک. به Olson, 2007 و Bundgaard, 1999). همچنین برخی دیگر از مطالعات همچون Shankari, 1984, Appadurai, 1977 و Hardy, 2007 و Sinha, 2011 رنگ‌های نمادین را در معابد هند و مورد بررسی قرار داده است. مطالعه حاضر در ادامه، عمدتاً براساس مطالعات

مقدمه

انسان از دیرباز برای نشان‌دادن سطح اجتماعی و متمایز شدن از سایر گروه‌ها از رنگ استفاده می‌کرد و برای رنگ‌ها نظام فکری و فرهنگی قایل بوده است. رنگ در زندگی اجتماعی و مذهبی - آیینی نقش نمادین داشته است. استفاده از رنگ‌های شاد و متنوع تقریباً در هیچ‌جای جهان به اندازه هندوستان دیده نمی‌شود. جشن رنگ که هر ساله در این کشور برگزار می‌شود، آداب و مناسک مذهبی هندوها که در آن رنگ نقش مهم و اساسی دارد، حضور رنگ در زندگی روزمره مردم و امثالهم تا بدانجا پیش رفته که رنگ به عنوان عنصری هویت‌بخش عمل می‌کند.

در سرزمین هند ادیان مختلفی رواج دارد و مردم با آیین‌های گوناگون در کنار هم زندگی می‌کنند. کهن‌ترین معابد و صومعه‌های هندویی در دل کوه‌ها و صخره‌های صعب‌العبور شکل گرفته که آثار و بقایای آن‌ها تاکنون برجاست و مردم برای زیارت، نیایش و نذر و نیاز به این مکان‌ها روی می‌آورند. غارمعبدهای اولیه که توسط راهبان هندو به تدریج و همراه با ریاضت و عبادت ساخته شده، جایگاهی ساده و آرام برای مراقبه و تزکیه نفس در دل طبیعت بوده است. به تدریج تمثال‌سازی از خدایان سه‌گانه (برهما، ویشنو و شیوا) و سایر خدایان و قهرمانان دینی شکل گرفته و رواج پیدا می‌کند. بدیهی است کهن‌ترین نمونه‌های این غارمعبدها بدون رنگ یا با رنگ‌آمیزی محدود باشد؛ اما به مرور معماری همراه با پیکرسازی، نقاشی و سایر تزئینات که جنبه مذهبی، و تبلیغ و ترویج آیین و در عین حال مراقبه برای هنرمندان پارسا داشته، رشد می‌کند. همین روال در معابد و سپس در مساجد هند نیز دنبال می‌شود.

از آنجا که رنگ در سرزمین هند همواره به عنوان عنصری مقدس مطرح بوده و نقش ویژه‌ای در آیین‌ها و ساختار و کالبد فضایی اجتماع دارد، لذا جستار حاضر به بررسی پیشینه رنگ و اجمالاً زیبایی‌شناسی و نمادشناسی آن در نمونه‌های محدود و مقایسه آن با برخی از مساجد می‌پردازد.

محدوده مطالعه این تحقیق به مساجد اولیه که تغییر کاربری از معبد داشته‌اند (مانند قوه‌الاسلام)، مساجدی (چون جامع دهلی و احمدآباد) که از ابتدا به منظور مسجد بنا شده‌اند، و گونه دیگر مساجد جدید که در دوران اخیر ساخته شده‌اند، و به معابد خدایان سه‌گانه هندو (برهما، شیوا و ویشنو) در شهرهای دهلی، اجمیر، ادیپور و پوشکار بازمی‌گردد. در بررسی‌های کتابخانه‌ای پیرامون نمادشناسی رنگ و منشأ رنگ‌های به کار رفته در معماری و تزئینات مساجد و معابد هند مطالب اندکی از منابع فارسی و لاتین به دست آمد که شامل اطلاعات توصیفی درباره خواص رنگ‌ها و نسبت آن‌ها با خدایان هند و رنگ‌های مقدس بود، اما پژوهشی تحلیلی درباره ریشه‌یابی رنگ در بناهای مذهبی هند یافت نشد. از این رو، مختصر مطالب به دست آمده با پژوهش‌های میدانی در نمونه‌هایی از مساجد و معابد در دوران مختلف مطابقت داده شد که بررسی نتایج این بررسی و پرسش‌هایی چند که موضوع پژوهش‌های آتی خواهد بود در برداشت.

فرضیه

رنگ در معابد و مساجد هند ریشه‌های اقلیمی و آیینی دارد.

Smith et al., 2012 و مقاله West Oregon University, 2012. این رنگ در هند به عنوان رنگ مسلمانان نیز بر شمرده می‌شود (Smith et al., 2012). بررسی‌های میدانی این احتمال را طرح می‌کند که رنگ سبز نمادی از کامیابی و موفقیت باشد.

• آبی: رنگی است که از نظر هندوان بیشترین استفاده را در خلقت داشته است. کاربرد این رنگ در آسمان، اقیانوس، دریا و دریاچه نشان از فراوانی حضور این رنگ در طبیعت است. خدایی که شجاع است و توانایی مقابله با همه دشواری‌ها را دارد، معمولاً با رنگ آبی نشان داده می‌شود. از این جهت دو خدای راما و کریشنا که زندگی خود را صرف حفاظت از انسان‌ها و دفع نیروهای شر کرده‌اند، معمولاً با این رنگ نشان داده شده‌اند (West Oregon University, 2012).

الگوی رنگ در معابد هندو

انسان از بدو خلقتش به دنبال جایگاهی بوده است که "امر قدسی" را در آن به نمایش بگذارد. از این رو با ایجاد مکان‌های خاص، همواره تلاش داشته است روح خدایی را در آن مکان‌ها عینیت بخشد. نیایشگاه، اقامتگاه خدا یا خدایان، محلی برای درک حضور خدا و یا محل یادبود واقعه‌ای مقدس است. در این میان، معابد هندو در دسته اول جای دارند که مکانی برای تجلی خدا به واسطه شمایل‌ها و پیکره‌هاست (کواکبی، ۱۳۹۱). در ادامه به بررسی الگوی رنگ در معماری چند نمونه از معابد مورد بازدید در هندوستان پرداخته می‌شود. با توجه به کثرت انواع معابد در هند، این مطالعه بر روی سه گونه خاص از معابد متمرکز شده است که به خدایان برهما، ویشنو و شیوا تعلق دارند.

۱) معبد برهما - پوشکار

بنای این معبد به حدود ۷۰۰ سال پیش (قرن ۱۴ میلادی) تعلق دارد که در معماری آن سه رنگ اصلی قرمز، آبی و سفید به کار رفته است (تصاویر ۲). در فضای داخلی این معبد، دیوارها با رنگ آبی رنگ‌آمیزی شده‌اند. کف این فضا از سنگ‌های سفید پوشیده شده است. سطح داخلی سقف به رنگ آبی و سرستون‌ها ترکیبی از زرد و سبز، و محدوده محراب به رنگ‌های نقره‌ای، سیاه، سبز و زرد است. در فضای خارجی و حیاط این معبد، دیوارها به رنگ قرمز و ستون‌ها به رنگ آبی است. کف حیاط به صورت شطرنجی سیاه و سفید طراحی شده است (تصویر ۳). سطح خارجی سقف (گنبد عظیم مخروطی شکل معبد) نیز به رنگ قرمز است. داخل حیاط در سمت راست پلکانی به زیرزمین راه دارد منتهی به اتاقکی که تندیس در آن نگهداری می‌شود، اما ورودی آن با پنجره‌ای مسدود است. در

بررسی مفاهیم نمادین هر یک از این رنگ‌ها در آیین هندو می‌پردازد: • قرمز: براساس مطالعات دانشگاه وسترن اورگان، نماد شهوانیت و خلوص است و به همین جهت در مراسم مبارک نظیر ازدواج، تولد فرزندان و جشن‌های هندوان به کار می‌رود (West Oregon University, 2012). در جنوب هند، رنگ قرمز ظاهراً به عنوان نمادی برای خشونت و ویرانی به کار گرفته می‌شود (Smith et al., 2012). در پرس و جوهای میدانی نگارندگان و پرسش از شهروندان هندو، قرمز به مفهوم "انرژی" تعبیر شده است.

• نارنجی: مقدس‌ترین رنگ برای هندوان، رنگ نارنجی زعفرانی (Saffron) است. این رنگ نماد آتش است و چون آتش بدی‌ها را از میان می‌برد، نمادی برای خلوص نیز به حساب می‌آید. رنگ نارنجی همچنان نمادی برای ریاضت دینی به حساب می‌آید و رنگ نمادین افراد مقدس است (West Oregon University, 2012). نتایج بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد نارنجی نیز احتمالاً نمادی از مفهوم عشق به حساب می‌آید.

• سیاه: نماد بی‌اشتیافی، بدی، منفی‌بودن و سکون است. این رنگ نماد خشم و تاریکی است و با فقدان انرژی و بی‌حاصلی و مرگ مرتبط می‌شود. این رنگ همچنین برای دفع نیروهای شیطانی استفاده شده است (Smith et al., 2012).

• زرد: نمادی برای دانش و یادگیری و نیز نشان‌دهنده خوشبختی، صلح، مدیتیشن و توسعه ذهنی است. این رنگ، رنگ فصل بهار است و ذهن را فعال می‌کند. لباس خدای «ویشنو» به رنگ زرد تصویر شده که نشان‌دهنده دانش اوست. دو خدای «کریشنا» و «گانش» نیز گاه با لباس زرد رنگ تصویر شده‌اند (West Oregon University, 2012). یافته‌های نگارندگان در محل نیز نشان می‌دهد به احتمال زیاد زرد نمادی از دانش است.

• سفید: در میان بسیاری از هندوان نمادی برای صلح و خلوص به حساب می‌آید و در جنوب هند مقابل رنگ قرمز قرار می‌گیرد (Smith et al., 2012). بررسی‌ها و پرسش‌های میدانی نیز حاکی از آن است که احتمالاً سفید به معنای صلح و آرامش است. • سبز: رنگ شادی است و در مهاراشترا [یکی از ایالات کشور هند] نمادی برای صلح، زندگی و خوشحالی است. رنگ سبز نمادی برای طبیعت نیز به حساب می‌آید (West Oregon

تصویر ۲. معبد برهما و تمثال وی. پوشکار، هند. عکس: شهره جوادی، ۱۳۹۱.

میلاادی است که در شهر دهلی خیابان چاندیچوک قرار دارد و تمثال شیوا در آن نگهداری می‌شود. رنگ غالب معماری آن سیاه و سفید بوده چنانکه در تمامی فضاهای داخلی و خارجی معبد، دیوارها و کف به رنگ سفید است. پارچه‌هایی به رنگ نارنجی نیز دیوارهای داخلی را تزئین کرده‌اند (تصویر ۵). محراب به رنگ سیاه که تندیس شیوا را با دو رنگ آبی و زرد در خود جای داده است (تصویر ۶). بنابراین دو رنگ متضاد سیاه و سفید در تمامی معبد دیده می‌شود؛ و سایر رنگ‌های معبد در تزئینات مجسمه‌ها و گل‌های رنگینی است که در محراب قرار دارند.

تصویر ۵. محراب معبد شیوا. دهلی، هند. عکس: شهره جوادی، ۱۳۹۱.

تصویر ۶. تمثال شیوا به رنگ آبی و زرد معبد شیوا، دهلی، هند. عکس: گوران عرفانی، ۱۳۹۱.

تصویر ۳. حیاط شطرنجی معبد برهما به دو رنگ سیاه و سفید. پوشکار، هند. عکس: شهره جوادی، ۱۳۹۱.

فضای پشت معبد، بنایی مکعب‌شکل قرار دارد که تماماً به رنگ زرد و گرداگرد آن راهرویی به منزلهٔ دالان طواف دیده می‌شود. متأسفانه امکان بازدید از داخل این مکان وجود نداشت (تصویر ۴).

۲) معبد شیوا - دهلی

معبد گائوری شانکار (Gauri Shankar) متعلق به قرن ۱۸

تصویر ۴. زیارتگاهی مکعب‌شکل به رنگ زرد، معبد برهما، پوشکار، هند. عکس: شهره جوادی، ۱۳۹۱.

۳) معبد ویشنو-ادیپور

معبد جگدیش (Jagdish) در شهر ادیپور، متعلق به خدای ویشنو است که در قرن ۱۷ میلادی بنا شده است. در تمامی فضاهای خارجی و داخلی معبد، از دیوارها گرفته تا کف و سقف، رنگ سفید به کار رفته است (تصویر ۷). تنها محراب آن به رنگ سیاه (با تزئینات و پارچه های زرد طلایی) است. در اینجا نیز مانند معبد شیوا دهلی دو رنگ سیاه و سفید به کار رفته است. به نظر می رسد رنگ سفید در نمای خارجی و داخلی معابد گذشته از آنکه سنگی است که به سادگی در اقلیم یافت می شود، به جهت مفهوم آن که خلوص، صلح و آرامش را در پی دارد نیز انتخاب شده باشد و رنگ سیاه محراب شاید به لحاظ دفع نیروهای اهریمنی باشد که خدایان را در فضای سیاه جای داده اند (تصویر ۸).

تصویر ۷. نمای معبد جگدیش، ادیپور، هند. عکس : شهره جوادی، ۱۳۹۱.

تصویر ۸. تمثال ویشنو در معبد جگدیش. عکس : شروین گودرزیان، ۱۳۹۱.

الگوی رنگ در مساجد هند

در ابتدای ورود اسلام به هند، معابد بزرگ هندویی و بودایی به مسجد تبدیل شدند ولی در سال های بعد الگوی معماری و تزئینات از ایران و عربستان تأثیر پذیرفت؛ به گونه ای که معماری ترکیبی هند و ایرانی یا هند و عربی شکل گرفت.

منظر رنگی مساجد هند در دو گروه قدیم و جدید بررسی می شود : دسته اول (مساجد قدیم) به دو گونه مسجد اشاره دارد که اولی حاصل تغییر کاربری و تبدیل معبد به مسجد است و دومی از ابتدا برای مساجد ساخته شده است. گروه دوم شامل مساجد جدیدی است که با الگوهای مختلف بنا شده اند.

مسجد قوه الاسلام دهلی (تصویر ۹) و جامع اجمیر از گروه اول تبدیل معبد هندو به مسجد را نشان می دهد. رنگ سفید، خاکستری و قرمز که از خاک محلی تهیه شده منظر رنگی این بناهاست. در گروه اول، جامع دهلی از ابتدا برای مسجد ساخته شده و رنگ غالب آن قرمز و سفید از مصالح بومی و طبیعی است (تصویر ۱۰).

رنگ سرخ که از رنگ های مقدس بوده و نزد هندیان جایگاه مهمی دارد، در معبد، مسجد، کاخ و قلعه حکومتی نیز استفاده شده است چنانکه رنگ قرمز در ترکیب با سفید در قلعه سرخ دهلی، آگرا و جیپور، در بنای صفدرجنگ دهلی و نظایر آن دیده می شود. رنگ های قرمز و سفید ابتدا ریشه اقلیمی دارد که چون در دسترس بوده بیشتر استفاده شده، اما کاربرد زیاد و طولانی در گذر زمان از آن ها رنگ های مقدس ساخته است.

گروه دوم (مساجد متأخر) مربوط به دوره های معاصر بوده که الگوی غالب آن ها دو رنگ است که معمولاً رنگ سفید در کنار رنگ دیگری چون سبز، صورتی و آبی به کار رفته است. تفاوت اصلی این بناها با گروه اول، پوشش رنگ بر مصالح اصلی است. این شیوه به جهت مصالح جدید و سهولت در ساخت و ساز مورد

تصویر ۹. دو رنگ قرمز و سفید در مسجد قوه الاسلام. دهلی، هند. عکس : سیدامیر منصور، ۱۳۸۲.

تصویر ۱۱. رنگ صورتی، سفید و سبز در مسجدی در جوار مجموعه قطب منار، دهلی. هند. عکس: زهرا عسکرزاده، ۱۳۹۱.

ایوان، فضایی دلنشین و آرامبخش ایجاد کرده است (تصویر ۱۱). گستردگی روابط با دیگر کشورها در الگوپذیری معماری و تزئینات و از جمله عنصر رنگ تأثیر داشته است. رنگ‌ها گاه برگرفته از معماری کشورهای اسلامی، تأثیر پذیرفته از رنگ‌های معابد هندویی و گاه ترکیبی از این دو است. ترکیب رنگ سبز و سفید مانند مساجد عربی در مسجدی در بافت شهری احمدآباد (تصویر ۱۲) و رنگ‌های سفید، سبز و آبی در حسینیه شهر لاکنو به چشم می‌خورد (تصویر ۱۳).

توجه قرار گرفته و رنگ‌های پوششی جهت تزئین استفاده شده‌اند. از این جمله می‌توان به مسجد کوچکی در مجموعه قطب منار در جوار مسجد قوه‌الاسلام اشاره کرد که رنگ غالب این بنا صورتی و سفید است. سادگی و بی‌پیرایگی این مکان مقدس در شبستان و ایوان با پوشش رنگی سبز و صورتی و هماهنگ با درختان، گیاهان سبز، خاک باغچه و حوض کوچک مقابل

تصویر ۱۰. دو رنگ قرمز و سفید در مسجد جامع دهلی، هند. عکس: سیدامیر منصور، ۱۳۸۲.

تصویر ۱۳. رنگ سبز، سفید و آبی در حسینیه لاکنو، هند. عکس: شهره جوادی، ۱۳۹۱.

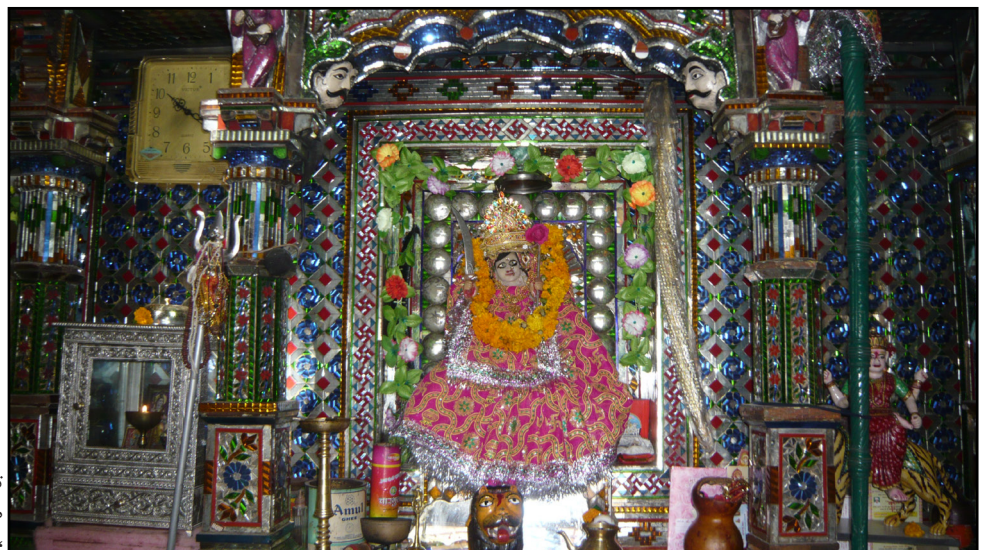

تصویر ۱۲. رنگ سبز و سفید در مسجد احمدآباد، هند. عکس: شهره جوادی، ۱۳۹۱.

زیبایی‌شناسی رنگ در مساجد

به نظر می‌رسد رنگ‌هایی که در معابد هندوی وجود داشته در مساجد اولیه هند بعضاً تکرار و تقلید شده است، به ویژه در برخی معابد که به مسجد تبدیل شده‌اند. اما به تدریج رنگ‌هایی چون سفید و سبز از کشورهای اسلامی به آن‌جا وارد شده‌اند. این دو رنگ به جهت معنا و نمادشناسی با آن‌چه در معابد هندوی دیده می‌شود متفاوت است. برخی از شیوه‌های تزئینی در امام‌بارها و معابد هندوی دوران اخیر شامل آئینه‌کاری و نوعی موزائیک‌سازی است که نشان‌دهنده تأثیرپذیری شیوه‌های تزئینی در رنگ و نقش از اماکن مذهبی ایران است. رنگ‌های سبز، آبی، طلایی و نقره‌ای همراه با رنگ‌های درخشان زرد، قرمز، نارنجی و سفید، مانند مینیاتورها و نقاشی‌های ایرانی که با کاشی‌های ریز و شیشه و آئینه انجام شده همان روش تزئین ایرانی است که در مساجد و امامزاده‌ها کاربرد داشته و به معابد و امام‌بارهای هندی راه یافته است (تصویر ۱۴). رنگ صورتی در برخی از مساجد هند به صورت الگوی زیباشناسانه عمل می‌کند. چنانکه در شهر جیپور (معروف به Pink City) منظر عمومی شهر به رنگ صورتی است. از عوامل هویت‌بخش به این رنگ شاید خاطره دیرین سنگ یا خاک سرخ محلی است که در مساجد و معابد اولیه وجود داشته است. از جمله آنها می‌توان به مسجد جامع دهلی و بسیاری

از بناهای حکومتی و دولتی اشاره کرد که به رنگ سرخ و صورتی بود. در برخی منابع آمده «اکبرشاه» به این رنگ علاقه داشته و در زمان او بناهایی با نمای قرمز و صورتی ساخته شده‌اند. در مورد رنگ آبی روشن که به صورت پوششی کم‌رنگ در مساجد دیده می‌شود احتمال می‌رود از معابد هندوی الهام یافته و رنگ شیوا باشد. زیرا در مساجد کشورهای دیگر، از رنگ آبی برای رنگ‌آمیزی مسجد استفاده نشده است^۴. اما برای ریشه رنگ سبز و سفید دو دلیل را می‌توان برشمرد: یکی برگرفته از نقاشی‌های بودایی و هندوی کهن که نمونه‌های آن از جمله در غارهای آجانتا و الورا دیده می‌شود و دیگری تأثیرپذیری از مساجد اهل تسنن در کشورهای عربی. در آیین هندو رنگ سفید، در واقع نبود رنگ است. سفید، رنگ پوشش زنان بیوه و افراد تارک دنیا و به دور از تجمل و لذت‌های مادی و همچنین رنگ صلح و خلوص است. در آیین اسلام، ظاهراً رنگ سبز نماد طبیعت و در نتیجه تجلی خداست که در قرآن کریم نیز ده بار آمده است. رنگ سفید دوازده بار در قرآن ذکر شده و از آن‌جا که به خلوص، پاکی و نور مطلق نیز نسبت داده می‌شود و از طرفی با پاکیزگی و آرامش بستگی دارد، لذا در آیین‌های اسلامی و پیش از اسلام بدان توجه شده است. احتمالاً مسلمانان هند رنگ سبز و سفید را از این رو احترام می‌کنند که مورد علاقه پیامبر اسلام (ص) نیز بوده است.

تصویر ۱۴. آئینه‌کای به روش تزئینات مساجد و امامزاده‌ها در امام‌بارها، هند. عکس: شهره جوادی، ۱۳۹۱.

نتیجه گیری

"رنگ" با توجه به طبیعت و اقلیم سرزمین هند، جایگاه ویژه و مهمی در زندگی مادی و معنوی هندوان دارد. رنگ‌های زرد، قرمز، نارنجی، سفید، سیاه و آبی هریک با مفاهیمی خاص در نمادشناسی آیین هندو حائز اهمیت است. از میان انبوه رنگ‌های موجود در طبیعت منطقه رنگ‌هایی با صفات مثبت و منسوب به خدایان یا رنگ سیاه جهت دفع نیروهای شیطانی در تمامی معابد به کار رفته‌اند. رنگ سبز نیز بعضاً در معابد دیده می‌شود که احتمالاً از رنگ مساجد یا زیارتگاه‌های مسلمانان الهام یافته است. مساجد اولیه با ورود اسلام به شبه قاره و در زمان تسلط عرب‌ها به صورت عظیم و پرابهت و با مصالح مرغوب و گران قیمت ساخته شدند. در حالی که مساجد مردمی در محله‌های مسلمانان با مصالح معمولی و ساده بنا می‌شدند. اما در هر دو گونه استفاده از رنگ برای مساجد نشان‌دهنده اهمیت زیاد رنگ به عنوان الگوی زیباشناسانه است. به طوری که سطوح رنگی خود می‌تواند بدون تزئین و حاشیه و حجاری به عنوان عنصری هویت‌بخش به کار رود. در واقع پوشش رنگین در نماهای خارجی مسجد به منظر شهر و محله هویت فرهنگی- مذهبی می‌بخشد. در مساجد اولیه رنگ طبیعی مصالح بومی مانند خاکستری، قرمز، سفید و سیاه بکار رفته و در دوران بعدی با تأثیرپذیری از مساجد عربی رنگ سبز در ترکیب با سفید ظاهر شده است. حضور رنگ سرخ در مساجد گرچه برگرفته از سنگ و خاک محلی است، اما بعید نیست تداوم رنگ سرخ معابد باشد که با سفید و سیاه آمیخته است، چنان که در مسجد قوه‌الاسلام و جامع دهلی ترکیب دو رنگ سرخ و سفید دیده می‌شود. گاه در مساجد جدید از پوشش رنگی آبی و صورتی ملایم بر دیوارهای گچی استفاده شده که نمای خارجی و ایوان و شبستان مسجد را زینت بخشیده است؛ این رنگ‌ها احتمالاً برگرفته از رنگ‌های نمادین هندویی باشد که تکرار و تداوم آن را تاکنون نیز در آثار و ابنیه اسلامی هند شاهد هستیم.

پی‌نوشت

۱. Amber Fort

۲. Pink City

۳. واژه کریشنا در لغت به معنای آبی تیره است.

۴. کاشی کاری آبی در مساجد ایران و آسیای میانه مقوله دیگری است که با این رنگ آبی قابل مقایسه نیست.

فهرست منابع

- جلالی نائینی، سیدمحمد رضا. (۱۳۷۵). هند در یک نگاه. تهران: شیرازه.
- دایره‌المعارف طهور، فرقه‌های مختلف دین هندو، قابل دسترس در: <http://www.tahoorandesh.com> (تاریخ مراجعه: ۱۳۹۱/۸/۲۰).
- شاتوک، سی.بل. (۱۳۸۱). دین هندو، چاپ اول. ترجمه: حسن افشار، تهران: مرکز.
- صداقت کشفی، سید محمدجواد. (۱۳۸۴). نگاهی به مقوله رنگ در قرآن، فصل‌نامه پژوهشی قرآن، ۱۱ (۴۲ و ۴۳).
- کتخ، ابا. (۱۳۷۳). معماری هند در دوره گورکانیان، ترجمه: حسین سلطان‌زاده، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- کواکبی سیما. (۱۳۹۱). نشانه‌شناسی تجلی خدا در معابد هندو (چکیده)، قابل دسترس در: <http://nazaronline.ir/fa/pages/?cid=1766>. (تاریخ مراجعه: ۱۳۹۱/۸/۲۰).
- گل محمدی، فریبا. (۱۳۷۹). تاریخ اجمالی هنر هند، مجله کتاب ماه هنر، ۲ (۲۲): ۱۴-۱۸.
- نفیسی، سعید. (۱۳۸۶). در وصف طبیعت هندوستان و دانشگاه شنتی نیکی تن، به کوشش غلام محمد. نامه انجمن، (۲۶): ۱۶۴ - ۱۶۱.
- نوایی، حمید. (۱۳۸۹). نقش رنگ در مفاهیم اجتماعی امروز. مجله منظر، ۲ (۱۰): ۱۰-۱۳.
- ویتمن، سیمن. (۱۳۸۲). آیین هندو، چاپ اول. ترجمه: علی موحدیان عطار، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
- Appadurai, A. (1977). Kings, Sects and Temples in South India, 1350-1700 A.D, *Journal of Indian Economic & Social History Review*, 14 (1): 47-73.
- Bundgaard, H. (1999). Contending Indian Art Worlds, *Journal of Material Culture*, 4 (3): 321-337.
- Hardy, A. (2007). *The temple architecture of India*, Chichester: Wiley.
- Olson, C. (2007). *The many colors of Hinduism: a thematic-historical introduction*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Rajasthan. (2012). rajasthan-tour-package.net.
- Shankari, U. (1984). Brahmin, king and bhakta in a temple in Tamil Nadu, *Contributions to Indian Sociology*, 18 (2): 169-187.
- Sinha, V. (2011). Constructing Hinduism in Singapore: Legitimizing Agamic Temples and Tai Pūcam, *Religion-State Encounters in Hindu Domains*, (1): 185-231.
- Smith, K. et al. (2012). India- A Country of Symbolic Colors, <http://www.sensationalcolor.com>.
- Solar Navigator. (2012). solarnavigator.net.
- West Oregon University. (2012). *Color Symbolism in Hinduism*, Available from <http://www.wou.edu/provost/library>. (Accessed 8 February 2012).